

BULGÁRIA

A magánfelsőoktatás új jelenség a bolgár oktatási rendszerben. Mindössze két éves múltra tekinthet vissza. Ez a rövid időszak nem teszi lehetővé teljes körű elemzését, amelyet tovább nehezít az a tény, hogy a létrejöttéhez vezető erőviszonyok nem állandósultak, s fejlődésének főbb irányai sem körvonalazódtak még. Ráadásul mindenkor magán viseli azoknak a kiszámíthatatlan, néha ésszerűtlen folyamatoknak a nyomát, amelyek a bolgár társadalomban és főként a politikai életben végbemennek. Ez az oka annak, hogy igen kockázatos dolog bármiféle általánosításra vagy értékelésre vállalkozni. A felsorolt nehézségek ellenére, a magánfelsőoktatás létrejöttében szerepet játszó tényezők, valamint a fejlődését meghatározó erők elemezhetőek.

A jelenség bemutatása

Korábban az oktatás kizárólagos állami irányítás alatt állt. Az állam jelölte ki a felsőoktatási intézményhálózat kereteit és az ebben folyó tevékenységnek szinte minden elemét szabályozta. Az állam külön határozatban minden felsőoktatási intézmény számára pontosan előírta, hogy az egyes szakokon hány hallgatót képezhetnek. Ez az állami szintű határozat megszabta az egyetemeknek az állami költségvetésből történő támogatását is. A végzős diákok számára kötelezően kijelölték leendő munkahelyüket, vagyis nem létezett a diplomás munkaerőpiac (ez a gyakorlat csak néhány évvel ezelőtt szűnt meg). A képzés a hallgatók számára tandíjmentes volt.

Az egyetemek tudományos önállósága két új elemet hívott életre ezen a rendszeren belül. Az első, hogy az állami egyetemek kezdték az előírt létszámkereten felül és tandíjfizetés ellenében hallgatókat felvenni. Ez a fejlemény nem hozott alapvető változást a felsőoktatás egészén belül, mivel a régi szerkezeti felépítés és a jelentős mértékű állami ellenőrzés – főként a finanszírozás és jövedelemelosztás rendszere révén – továbbra is fennmaradt.

A másik elem azoknak az új, nem állami egyetemeknek a létrejötté, amelyekben az oktatásért fizetni kell. A "privát" elnevezés nem fejezi ki pontosan ezeknek az intézményeknek a jellegét. Ezek valójában nonprofit szervezetek. Általában valamilyen, a tudományos tevékenység támogatását szolgáló egyesületről van szó, amely egyetemnek és más felsőoktatási intézményeknek mellett kutatóintézeteket, különféle egyéb vállalkozásokat foglal magába. Rendszerint alapítványt hoznak létre az egyetemek támogatására. Emiatt ezeknek az egyetemeknek a jellegét leginkább a "nyilvános" [public] kifejezéssel lehetne megragadni, annak ellenére, hogy Bulgáriában használatos elnevezésük "szabad egyetem". Valójában ezek olyan nem állami egyetemek, amelyekre nem vonatkoznak az állami előírások, s hallgatóik tandíjat fizetnek. Nem állami jellegük, az állami előírások hiánya és a tandíjfizetés a *diferencia specifikája* ennek az új jelenségnek a bolgár felsőoktatási rendszeren belül.

Miért jöttek létre az új egyetemek?

Az új egyetemek létrehozását előmozdító tényezők elemzése nem csupán teoretikus érvénynyel bír, vagyis nem egyszerűen e jelenségek utólagos magyarázatáról van szó. Ezeknek a hatóerőknek és feltételeknek a gondos számbavétele és elemzése volt az alapja annak a stratégiának, amely ezeknek az egyetemeknek a létrehozását, szervezeti rendjük kialakítását meghatározta.

Az új egyetemek létrehozásában alapvető szerepet játszó indítékok összefüggnek magának a felsőoktatási rendszernek a problémáival, amelyek a hosszú ideig tartó teljeskörű állami ellenőrzésnek a következményei. Ezek a problémák pedig az alábbiak.

A felsőoktatási intézményhálózat területi aránytalanságai. A parancsuralmi jellegű irányítási rendszer azt eredményezte, hogy a legtöbb felsőfokú iskola a fővárosban – Szófiában – koncentrálódott. Az ország jelentős kiterjedésű térségeiben egyáltalán nem volt felsőfokú tanintézmény. A lakhatási, az utazási és a mindennapos megélhetési költségek emelkedése következtében ez a tényező egyre jelentősebbé vált. Sok bolgár család nem engedhette meg magának ezeket a kiadásokat, így a felsőoktatási intézményekbe jelentkező diákok száma igen korlátozott volt. Egyáltalán nem volt véletlenszerű, hogy az új egyetemek ezekben a kulturális kormányzat által elhanyagolt régiókban jöttek létre.

A hallgatók szakok szerinti összetételének szerkezete. Ez a szerkezet azokhoz a szükségletekhez igazodott, amelyeket a központi tervezést végző szervek határoztak meg. Ezek a szükségletek pedig az ugyancsak e szervek által meghatározott gazdasági szerkezeten alapultak. Normális körülmények között az ennek megfelelő oktatási rendszer az államilag megszabott rendeletek nyomán alakult. A központi tervezésen alapuló gazdálkodásról a piacgazdaságra való áttérés azonban jelentős változásokat hozott ezen a területen. Nyilvánvalóvá vált, hogy számos olyan ágazatban, amelyekre országunk szakosodott, semmiféle viszonylagos előnnyel nem rendelkezünk a más országokkal folyó versengésben. Az ezekben az ágazatokban tapasztalható stagnálás következtében csökkent a szakemberek iránti igény. Eközben azonban a felsőfokú tanintézetekben tovább folyt a szakemberek "termelése" az ötéves tervnek a képzésre vonatkozó előirányzataival összhangban. Így a végzett szakemberek körében jelentős mértékű munkanélküliség keletkezett. A felsőoktatási rendszer nem volt képes elég gyorsan reagálni a gazdaságban végbement változásokra. A felsőoktatási intézményekbe jelentkezők azonban gyorsan reagáltak, és sok egyetemen, főképp ott, ahol műszaki szakembereket képeztek, az elmúlt két évben nem akadt elegendő jelentkező. Ez a helyzet arra ösztönözte az egyetemeket, hogy engedményeket tegyenek a felvételi követelmények terén, sőt néhány intézményben egyáltalán nem került sor felvételi vizsgára. Ez azután számos későbbi probléma alapjává vált.

A felsőoktatási intézmények irányítási és tudományos struktúrája. A társadalomban végbement változások a felsőoktatásban is szükségessé tették a változtatásokat, a szakok közötti arányok módosítását éppen úgy, mint az új tantervek bevezetését. Természetesen az ilyen változások a hatalom újfajta elosztásához vezetnek az irányítás és a tudományos élet területén. Ez volt az oka, hogy a megújulás a tudományos oligarchia heves ellenállásába ütközött, akik ráadásul a felsőoktatási intézmények konzervatív erőiben megtalálták a maguk természetes szövetségeseit. Ez a hallgatólagos érdekszövetség igyekezett útját állni mindenfajta fejlődésnek. Új egyetemek létrehozásával eleve adott a lehetősége annak, hogy az intézményeknek képzési rendjük kialakításakor nem kell számolniuk a régi konzervatív oktatási szerkezetek ellenállásával. Ennek következtében versenyképesekké válhatnak a szakemberképzési és átképzési piacon. A *Burgasi Szabad Egyetem* például az elmúlt két év során az első helyre került az egy férőhelyre jutó jelentkezők számát tekintve (8–10 pályázó jut minden helyre).

Valamennyi eddig említett tényező és feltétel megerősíti annak a szükségességét, hogy a bolgár felsőoktatási rendszeren belül új tényezők kapjanak teret. Két további tényező is van (a jogszerűségeen kívül), amelyek ezt lehetővé teszik. Az első a magas szinten képzett, jelenleg munkanélküli szakemberek és egyetemi előadók azon nagy csoportjainak megjelenése, akik elégedetlenek az állami felsőoktatásban végbemenő reformok tartalmával és a megvalósítás ütemével. Közülük kerültek ki az új egyetemek oktatógárdájának tagjai és a tudományos közéletnek az a része, amely aktívan támogatta őket.

A kormány a gazdasági recesszió hatására csökkentette az egyetemek és a *Bolgár Tudományos Akadémia* szervezetéhez tartozó intézetek költségvetését; sok egyetemi előadót és

kutatót elbocsátottak. Emellett számos elit tudományos és kutatóintézet bezárására került sor (néha egyértelműen politikai okok miatt). Sok fiatal, magas szinten képzett tudományos kutató, akik a legrangosabb egyetemeken részesültek posztgraduális képzésben, munkanélkülivé váltak vagy elvesztették a lehetőségét annak, hogy tudományos képzettségüket továbbfejlesszék.

A másik tényező az, hogy sok nagyméretű és jól felszerelt épület és oktatási centrum, amely a volt Kommunista Párt tulajdonát képezte, visszaadásra került, és a helyi hatóságok kapták meg az ezek feletti rendelkezés jogát. Ezek az épületek jelentették az anyagi alapokat az új egyetemek számára.

Miért részesítik előnyben a hallgatók a tandíjat szedő intézményeket az ingyenes állami felsőoktatással szemben? A választás háttérében az alábbi okok állnak. Sok bolgár család számára a képzéssel kapcsolatos tényleges kiadások magasabbak a tandíjmentes állami intézményekben, mint ott, ahol fizetni kell érte. Az étkezési, szállás- és utazási költségek összességükben véve többet tesznek ki, mint a tandíj összege. Az állami szabályozás, amely korlátozza a férőhelyek és a szakok számát az állami egyetemeken, nincs összhangban a jelentkezők igényeivel.

Az új egyetemek könnyen – a konzervatív erők ellenállása nélkül – alakíthatják ki a képzés szerkezetét és azokat a tanterveket, amelyek felveszik a versenyt akár a vezető egyetemekéivel is. Az új egyetemeknek módjuk van vendégladóként meghívni a legjobb szakértőket, mivel még nem rendelkeznek saját oktatói karral.

Mi az új egyetemek jogállása?

1991-ig az egyetemek kizárólagos állami jellege alkotmányos elv volt. Az elmúlt években, a bolgár politikai rendszer átalakulása során az Alkotmány néhány pontja és több törvény is érvényét veszítette. Ezzel jogi vákuumhelyzet jött létre, amely az új alkotmány életbe lépéséig tart. A felsőoktatási intézmények autonómiájáról szóló 1990-es törvény megadta a jogot ezeknek az iskoláknak arra, hogy egyesületeket hozzanak létre. Ezt a jogi lehetőséget használták ki az új egyetemek létrehozására, amelyek a tudományos egyesületek részlegeiként kezdték meg működésüket. Később a parlament határozata nyomán néhányuk megkapta a hivatalos egyetemi státust. Jelenleg Bulgáriában három törvényesen működő nem állami egyetem létezik: a blagojevgrádi *Amerikai Egyetem*, az *Új Bolgár Egyetem* Szófiában és a burgasi *Szabad Egyetem*.

Az Amerikai Egyetem a *Soros Alapítvány* segítségével jött létre. Tény, hogy ez az intézmény külföldről behozott elemet képvisel a bolgár oktatási rendszerben, s nem a rendszer sajátos hagyományaira épül. Mind a tanterv, mind pedig a képzés szervezeti felépítése amerikai, mint ahogy amerikai minden tanár és az adminisztratív személyzet jelentős része is.

Az Új Bolgár Egyetem az *open university* típusú intézmények (főként levelező tagozatú, mindenki számára nyitott) elveire épül. Ez az egyetlen ilyen jellegű egyetem Bulgáriában.

Ez a két egyetem, politikai jelentőségükből fakadóan, az új egyetemek között is egyfajta "család kedvence" státust élvez. A kormány nyíltan és közvetve is támogatja őket, főképp a Nyitott Társadalom Alapítvány [Open Society Fund] keretein belül érvényesülő befolyásuk révén. Egyébként sajátos arculatuknak köszönhetően nem tekinthetők az állami egyetemek közvetlen versenytársainak a felsőoktatási piacon.

A harmadik, a burgasi Szabad Egyetem jellegét, szervezeti felépítését és működését tekintve hasonlít az állami egyetemekhez, amelyekkel versenyeznie kell azért, hogy magához vonzza a megelőző iskolai fokozatokból kikerülő legfelkészültebb diákokat. Eközben előadási alkalmakat és a társadalmi megbecsülés lehetőségét kínálja az általános egyenlőségi elve által uralt állami egyetemek legjobb oktatóinak. Ez az oka annak, hogy az intézménnyel

kapcsolatos érdekek sokfélék és ellentmondásosak. Az egyetem nem részesül állami támogatásban. A fenntartásához szükséges összeg a tandíjakból, a szponzoroktól és az egyesülethez tartozó Tudományos Alapítvány támogatásából származik.

Ezeket a legálisnak nevezhető nem állami egyetemeken kívül egy másik is található Bulgáriában, a várnai Szabad Egyetem, amely azonban nem kapta meg a parlamenttől a működéséhez szükséges törvényes felhatalmazást. Pillanatnyilag viták, konfliktusok zajlanak körülötte, s megszüntetése érdekében eljárás indult.

Az új egyetemek problémái

Az egyes egyetemek problémáinak természete és súlyossága nagy különbségeket mutat. Tekintetbe véve az Amerikai Egyetem és az Új Bolgár Egyetem kitüntetett helyzetét, úgy véljük, hogy a nem állami felsőoktatási intézményeket érintő problémákat illetően jellemzőbb a burgasi Szabad Egyetem példája. Számos probléma közösnek tekinthető az újonnan szerveződött egyetemek esetében: saját arculatuk meghatározása, a képzés szerkezetének, a tanterveknek, az irányítási rendszernek a kialakítása és a pénzügyi források megteremtése. Ezek a tipikus problémák jelentkeznek minden új egyetem esetében, és ez nem áll összefüggésben azzal, hogy az adott intézmény nem állami szervezet. A sajátos problémák két csoportra oszthatók, belsőkre és külsőkre.

A legalapvetőbb belső probléma az, hogy ezek az egyetemek nem rendelkeznek saját oktatói karral. Ennek kettős oka van: pénzügyi és technikai. Lehetetlen ilyen rövid idő alatt működésbe hozni a megfelelő értékelési szempontokra épülő kiválasztási mechanizmusokat. Emiatt az egyes ágazatok és tudományterületek szerinti intézményesülés nem ment végbe teljesen, aminek eredményeképpen ezeknek az egyetemeknek nincs elég szilárdan kiépült tudományos és irányítási rendszere. Ugyancsak gondot jelent, hogy nincs elegendő tapasztalat egy ilyen, a bolgár oktatási rendszerben eddig előzmények nélküli intézménytípusnak az irányítását illetően, amelyben a tisztán tudományos döntések és a pénzügyi hatékonyság követelménye szorosan összefonódik, és mindenkor függ az oktatási piac adott helyzetétől. A bolgár oktatási rendszert korábban az jellemezte, hogy ezek a döntések különváltak, és semmifajta szabad oktatási piac nem létezett.

A külső eredetű problémák súlyát az új egyetemek létrejöttének ellenzői illetve támogatói közötti erőviszonyok határozzák meg. Két csoport van a vezető tudományos szakemberek körében, akik nyíltan vagy titokban ellenzik a nem állami egyetemek létét. Az első csoport az egyetemi oligarchia egy részét foglalja magában, akik a tudományos kapacitás ezen új központjainak a létrehozásában saját pozícióikkal szembeni fenyegetést látnak. Amikor radikális álláspontot kellett képviselni, akkor támogatták a nem állami felsőoktatás létrehozásának gondolatát, de nyíltan a riválisaivá váltak, amikor a diákok legtöbbször ezekre az új egyetemekre jelentkezett, s amikor a legkiválóbb oktatókat kezdték felkérni, hogy ott tartsanak előadásokat. Egyfajta küzdelem folyik az új egyetemek ellen, amelynek jegyében az állami intézmények irányítói egyértelmű adminisztratív tilalommal próbálják útját állni annak, hogy saját tanáraik előadásokat tarthassanak a nem állami egyetemeken. Az ellenzők másik csoportja azokból áll, akik alacsony képzettségük, régimódi felfogásuk, az újítások iránti érdektelenségük és konzervatív gondolkodásmódjuk miatt nem tudnak érvényesülni.

Ez a két csoport jelentős befolyást élvez a felsőoktatás irányítási rendszerén belül és módjukban áll befolyásolni a kormányzerveknek az új egyetemekkel kapcsolatos politikáját is. Ez bizonyos mértékig nehezítheti az elemzést és a fejlődés irányának előrejelzését. A jelenlegi bolgár társadalom jellemző vonása, hogy a valamivel szembeni bizalmatlanságnak és az új kezdeményezéseknek egyaránt politikai mezt kell ölteniük. Ez a tényező okozza a fordulatszerű változásokat a politikai erőknél az új egyetemekkel kapcsolatos magatartásában.

Az új egyetemek jövője

Az új egyetemek létrejöttét és sorsát több tényező határozza meg. Javarászük előreláthatatlan, mások nagy mértékben függenek a társadalomban végbemenő változásoktól. Emiatt minden, a jövőjükkel kapcsolatban előrejelzés csak feltételes érvényű lehet. Véleményem szerint ezeknek az egyetemeknek a sorsa három lehetséges forgatókönyv szerint alakulhat: van egy pesszimista, egy optimista és egy realista változat.

A pesszimista változat az alábbi menettrendet feltételezi. A nem állami egyetemekkel szembenálló erők kerülnek fölénybe. Az új egyetemek működésére vonatkozóan újabb törvényi szabályozás születik, amely olyan követelményeket és feltételeket ír elő, amelyeknek ezek az intézmények nem felelnek meg – mint például saját tanári kar megléte, bizonyos pénzügyi korlátozások, a hallgatók minimális létszáma stb. Ezt követi azután felszámolásuk folyamata. Ennek a változatnak az elkövetkezendő három éven belül van valószínűsége. Ezt követően nem valószínű, hogy az események menete így alakuljon. Mostantól számított három éven belül, amikor az egyetemek elérik kapacitásuk teljességét (vagyis a képzés minden szintje működni fog), képesek lesznek arra, hogy tudományos teljesítőképségüket kibontakoztassák és szilárd belső szervezetet alakítsanak ki. Ennek a fentiekben vázolt menettrendnek a megvalósulása kevésbé valószínű, amennyiben a külföldi egyetemek és a nemzetközi tudományos intézetek segítségnyújtására lehet számítani.

Az optimista változat azt feltételezi, hogy a kormányzati intézmények, felismerve, hogy ezek az egyetemek az új felsőoktatási struktúra előhírnökei, támogatást nyújtanak számukra legalább annyi ideig, ameddig azok teljesen kiépítik képzési rendszerüket. Átalakulna a felsőoktatási politika, s az állam által történő szervezés helyére az állami szabályozás politikája lépne. Egy ilyen politika első lépése lenne az állami és a nem állami intézmények egyenlő pénzügyi támogatása. A felsőoktatási intézményhálózat állami és nem állami intézményeket foglal majd magában, amelyek egyaránt a szabad képzési piac számára dolgoznak.

A realista változat az egyetemek összekapcsolására irányuló politika beindulásával veszi kezdetét. Ennek során az állami és nem állami egyetemek egyesülésére kerül sor. Ez kezdetben szövetségi elvek alapján történik (a szervezeti és finanszírozási mechanizmusok különbözőségéből adódóan), amely a struktúra teljes egységesítéséig lesz érvényben. Az egyetemek is a tudományos autonómia elvei alapján fognak együttműködni a tevékenységüket szabályozó (nem pedig szervező!) állammal.

Peter Chobanov
(fordította Tót Éva)